

TOMASZ KOWALIK

Odznaki karpackie Janusza Trzebiatowskiego

Jeden z najbardziej znanych artystów krakowskich spędził w tym królewskim mieście większość twórczego życia. Urodził się w Chojnicach i uważa się za rodowitego Kaszuba. Wyróżnia go nadprzeciętny dorobek twórczy w wielu dziedzinach plastyki, jednak nas interesują przede wszystkim jego dokonania powiązane ideowo, artystycznie i formalnie z Karpatami. Rzecz niezwykła — jest autorem ponad sześciuset pamiątkowych oznak metalowych tłoczonych w miedzi, brązie, tombaku, oksydowanych i wzbogaconych kolorowymi emailami, zwanych częściej odznakami lub po prostu znaczkami. Te małe dzieła plastyczne nosiło i zachowało jako cenne pamiątki tysiące uczestników studenckich rajdów turystycznych w polskich Karpatach — w Tatrach, w Beskidach Zachodnich, Bieszczadach, Beskidzie Niskim, Pieninach, na Orawie i Spiszu.

Janusz Trzebiatowski

Według Janusza Trzebiatowskiego istotą odznak jest ich treść krajoznawcza, wyrażona w formie wizerunku obiektu, krajobrazu, sylwetki człowieka lub abstrakcyjnej kompozycji plastycznej, uzupełniona tekstem i datą wydarzenia, które utrwala, czyli najczęściej imprezy turystycznej. Odznaki tworzone przez niego tworzą zbiór wyróżniający się pod względem artystycznym w polskiej sztuce medalierskiej. Są ozdobą wielu zbiorów muzealnych i nie-

licznych prywatnych. Tworzone były z założenia jako niewielkie pamiątki, po latach — przypominające uczestnikom ich udział w rajdach, seminariach krajoznawczych czy konferencjach i jubileuszach turystycznych.

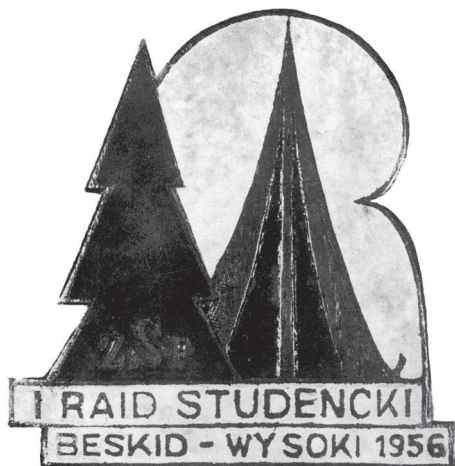
Janusz Trzebiatowski ma w tej dziedzinie medalierstwa szczególnie — bo dajże jedyny o takiej skali w Polsce, a być może i w Europie — dorobek potwierdzony nagrodami, tytułami i około 700 wystawami. Znaczną część tego dorobku zgromadzono w Muzeum Medalierstwa we Wrocławiu.

Ponad 120 oznak poświęcił artysta imprezom turystycznym organizowanym przez Oddział Akademicki PTTK w Krakowie, którego był współzałożycielem w 1957 roku. Wykonał także kilkadziesiąt oznak dla Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich w Warszawie oraz studenckich kół przewodników beskidzkich i tatrzańskich w Krakowie. Treścią zasadniczą odznak często są kompozycje abstrakcyjne, utrwalone w metalu przez grawerów według projektów Trzebiatowskiego. To są po prostu niewielkie płaskorzeźby, ale także pejzaże, elementy sztuki ludowej, wizerunki zabytków. Są swoistą kroniką wydarzeń w polskiej turystyce, charakterystycznych od wielu lat dla stylu bycia studentów.

Autor tych małych dzieł sztuki urodził się 9 lipca 1936 roku w Chojnicach. Z turystyką związał się w latach 1948–54 w szkole ogólnokształcącej w Chojnicach i w drużynie Związku Harcerstwa Polskiego. Studiował w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych w latach 1954–61 na wydziale Architektury Wnętrz. Od początku studiów pełnił wiele funkcji jako studencki działacz turystyczny PTTK i ZSP. Prowadził w tym czasie trasy rajdowe i wczasy wędrowne, współpracował m.in. z Władysławem Krygowskim i Bogdanem Małachowskim, a w latach 1955–61 przewodniczył krakowskiej Okręgowej Komisji Młodzieżowej PTTK.

Był członkiem Koła Przewodników Szkolnych, potem przewodniczącym Komisji Turystyki Studenckiej w krakowskim Oddziale Grodzkim. Był współtwórcą i pierwszym prezesem Oddziału Akademickiego PTTK w Krakowie. Od 1957 roku był członkiem krakowskiego Studenckiego Koła Przewodników Górskich, uzyskał uprawnienia studenckiego przewodnika na Beskidy oraz uprawnienia przewodnika GOT. Był konsultantem problemów estetyzacji schronisk górskich. Od 1965 roku ma tytuł Członka Honorowego Studenckiego Koła Przewodników Górskich w Krakowie.

Wśród stworzonych przez niego odznak turystycznych większość przeznaczona była dla uczestników imprez organizowanych przez koła i kluby turystyczne uczelni krakowskich. Z ponad 300 odznak większość ma za temat przewodni turystykę, krajobraz, zabytki kultury materialnej, motywy przyrodnicze, tematykę regionalną. Pierwsza zaprojektowana przez Trzebiatowskiego

odznaka przeznaczona była dla uczestników I Rajdu Studenckiego „Beskid Wysoki 1956”.

Odznaki pamiątkowe z rajdów studenckich zaczął projektować w ciągu pierwszych lat studiów, co niewątpliwie wiązało się z jego osobistym udziałem w wędrówkach górskich, głównie w Beskidach i Tatrach. Brał w nich udział jako zwyczajny uczestnik imprez studenckich, a także ich organizator i przewodnik. Do pierwszych odznak należą też pamiątki z rajdów studenckich w Jurze Krakowsko-Częstochowskiej

(1957) i Rajdu Jesiennego „Pod parasolem” (1961). Kolejne projekty przeznaczone były dla uczestników Rajdu Górskiego im. Kulczyckiego w Tatrach (1961), II Studenckiego Rajdu Tatrzańskiego (1961) oraz Tropów Zimowych „Babia Góra 1962” i Studenckiego Rajdu Narciarskiego „Tatry 1962”.

Dorobek Trzebiatowskiego układał się przez wiele lat w coraz dłuższy ciąg projektów, bowiem imprezy i oznaki tworzą serie, zyskując miano tradycyjnych, ze stałymi datami w kalendarzach corocznych wędrówek, wyczekiwanych nie tylko w krakowskim środowisku studenckim. Rajdy Górskie im. Kulczyckiego czy Rajdy Tatrzańskie są utrwalone oznakami pamiątkowymi Trzebiatowskiego. Nosili je liczni turyści i krajoznawcy w ponad 60-letniej historii imprez prowadzonych przez krakowskich organizatorów turystyki.

Nieodparcie narzuca się wniosek, że twórczość Janusza Trzebiatowskiego ma swoje źródła w jego karpackich wędrówkach. Ten karpacki rodowód jego twórczości wyróżnia go jako twórcę i należy do osobliwości wśród dokonań artystycznych polskich plastyków, w szczególności medalierów. W porównaniu z dokonaniem innych autorów jego twórczość jest unikatowa, a wierność tematyce turystycznej wyjątkowa, choć z powodzeniem uprawiał również wiele innych rodzajów twórczości plastycznej, a to grafikę użytkową, malarstwo olejne i pastelowe, plakat, scenografię teatralną, rzeźbę.

Niewątpliwie na wyróżnienie i osobne wspomnienie zasługuje seria odznak pamiątkowych z Rajdów Górskich im. Kulczyckiego i Rajdów Tatrzańskich z lat 1961–78. Zazwyczaj mają kształt prostokąta i wyróżniają się rzeźbiarskim, abstrakcyjnym elementem tworzącym ich treść. Wiele z nich jest wzbogaco-

nych rysunkiem postaci z plecakiem, oraz tłem z białej, czasem uzupełnionej barwnymi plamami emalii. Wyraźnie odmienną stylistykę kompozycji mają odznaki zaprojektowane na VI Rajd Górski Rytró 1961, VII RG Mszana Dolna 1962, VIII RG Piwniczna 1963, IX RG Sucha Beskidzka 1964, X RG Nowy Targ 1965. Wszystkie „pod flagami” ZSP i PTTK. Wypada też wspomnieć o serii odznak kutych w miedzi, często z motywami emaliowanymi, z takich powtarzających się przez wiele lat imprez, jak rajdy turystyczne krakowskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej i Studiów Nauczycielskich — II Rajd „Rabka 1963”, III Rajd w 1964, 1967, 1968, a także rajdy nocne Akademii Górniczo-Hutniczej czy Politechniki Krakowskiej (1973).

W osobny ciąg układają się odznaki Janusza Trzebiatowskiego wykuwane na zimno z miedzi (tak samo jak przed wiekami monety, za pomocą stempla zwanego puncą, a dziś tłoczone przez prasę), z dodatkiem barwnych emalii dla uczestników jesiennych rajdów turystycznych w Bieszczadach i wiosennych w Beskidzie Niskim, organizowanych przez Studenckie Kolo Przewodników Beskidzkich z Warszawy.

W serii odznak rajdu „Beskid Niski” warszawskiego SKPB na uwagę zasługują te z lat 1965–1977, o oryginalnej, charakterystycznej dla tego autora stylistyce. Podobnie w cykl układają się odznaki pamiątkowe towarzyszące Sympozjum Krajoznawczym w Niedzicy (1970), Zubrzycy Górnej (1971), w Pieninach (1972), w Suchej Dolinie (1973), w Wieliczce i na Podhalu (1974), a także odznaki studenckich rajdów „Ludziom Gór” (np. 1972, 1973, 1974). Podobnie oryginalna jest stylistyka odznak z Rajdów Szlakami Kurierów (1974, 1978, 1979).

Walory artystyczne odznak Trzebiatowskiego są ozdobą zbiorów m.in. Muzeum Medalierstwa we Wrocławiu, Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie czy Muzeum Historyczno-Etnograficznego w Bramie Człuchowskiej w jego rodzinnych Chojnicach, któremu w 2010 roku artysta podarował 498 swoich prac medalierskich, rzeźb i obrazów. Wypada wspomnieć, że kolekcje oznak, medali, rzeźb, plakatów, obrazów, projektów pomników Trzebiatowskiego znalazły się do 2013 roku w 103 muzeach sztuk plastycznych, galeriach oraz zbiorach w Polsce i zagranicą.

Odrębną serię odznak wykonanych w ograniczonej ilości według projektów Trzebiatowskiego tworzą odznaki jubileuszowe krakowskich i warszawskich kół przewodników studenckich, wykonane z miedzi z elementami z barwnej emalii. Powstawały w latach 1967–2007 z okazji okrągłych rocznic powstania tych kół.

Nasuwa się wniosek, że twórczość tego artysty płynęła tym samym nurtem, co rosnąca z roku na rok w latach popularność turystyki akademickiej.

Janusz Trzebiatowski swoimi projektami w pewien sposób dokumentował jej różnorodność, dynamikę i formy działania, wzbogacając ją zarazem. Zatem nic dziwnego, że miniaturowe dzieła sztuki jego autorstwa w ciągu kolejnych lat towarzyszyły tysiącom uczestników na karpackich szlakach.

Specyficzną grupę w dorobku Trzebiatowskiego tworzą tzw. blachy, czyli odznaki przewodników skupionych w kołach studenckich.

Są one nadawane podczas uroczystości „gdzieś w górach”. Kandydaci składają przyrzeczenie, wypowiadając jego rotę, a cały obrzęd i jego oprawa ma po dzień dzisiejszy historyczny pierwowzór w ceremonii przyrzeczenia składanego po raz pierwszy w 1909 roku przez ratowników Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego, a ułożonego przez Mariusza Zaruskiego. Blacha przewodnika studenckiego ma swoisty, oryginalny kształt trójkąta o obłych bokach. W „polu herbowym” mieści się stylizowany wizerunek obiektu charakterystycznego dla terenu działalności danego koła — motyw roślinny, budowla lub rysunek wzbogacony barwną emalią. Blachy są numerowane i przypisane do konkretnego imienia i nazwiska. Liczba „oblachowanych” członków sięga w przypadku warszawskiego SKPB 800 osób, a w krakowskim SKPG nawet przekracza 1000.

Projekty pierwszych blach Janusza Trzebiatowskiego wykonał krakowski zakład grawerski Alfonsa Kołodziejczyka. Dla SKPG w Krakowie z motywem spinki podhalańskiej, dla SKPB w Warszawie — ze stylizowaną cerkwią bojkowską.

Twórczość Janusza Trzebiatowskiego była prezentowana na wielu wystawach. Liczba zbiorowych i indywidualnych wystaw i pokazów jego dzieł Janusza Trzebiatowskiego sięga 700. Organizator jednej z nich — w Lublinie w 1977 r. — Tadeusz J. Chmielewski, krajoznawca i przyrodnik, napisał we wstępie do katalogu wystawy:

Sztuka przypięta do swetra, włóczęga z artystyczną miniaturką — zaskakujące i fascynujące zestawienia. (...) [Na wystawie] znajdujemy prawdziwe perełki — prace zmuszające do zatrzymania się, refleksji, przeżycia estetycznego, prace konsekwentnie rozprawiające się ze schematycznym spojrzeniem i łatwizną. (...) Te małe, kameralne przedmioty, dzięki bezpośredniemu kontaktowi z odbiorcą, mają często większe możliwości oddzia-

ływania na widza niż formy tradycyjne. Tym większą wartość posiada więc praca nad ich artystycznym poziomem. (...) Zwiedzając wystawę małych form, (...) uczymy się wrażliwości i piękna.

Co kilka lat medale i oznaki Trzebiatowskiego ze swoich zbiorów prezentują Muzeum Sztuki Medalierskiej we Wrocławiu, Muzeum w Chojnicach i wiele innych placówek. O twórczości Janusza Trzebiatowskiego pisali specjaliści, krytycy sztuki, autorzy katalogów wystawowych, dziennikarze pism artystycznych i codziennych. Można zatem mówić o swoistej „literaturze przedmiotu”. W niewielkiej formie oznak autor pokazuje i utrwała rzeczy wielkie. To oryginalne oznaki pamięci o szlakach wędrówek krajoznawczych, w postaci sztuki nazywanej intelektualną. Oznaki to zarazem amulety czy talizmany, symbole wskazujące rodowód ich twórcy i przynależność do klanu wtajemniczonych, turystów i krajoznawców.

A przecież odznaka to tylko bardzo mały kawałek twardego materiału, z wykutym przesłaniem ideowym, wzbogacony barwną emalią, czasem skrótem literowym, rzadziej tekstem. To przedmioty „specjalnego przeznaczenia”, symboliczne oznaki przynależności kulturowej. Wspierają symbolicznie emocje licznych uczestników polskiego ruchu turystycznego, mają też znaczną siłę oddziaływania jako narzędzie wychowania estetycznego.

W 2016 roku Janusz Trzebiatowski obchodził jubileusz 60-lecia pracy twórczej, która zbiegła się z 60. rocznicą krakowskiego przewodnictwa studenckiego. Niejako „podróżą sentymentalną”, ale także swoistym spójnikiem łączącym jego twórczość z minionych lat z tą rocznicą było zaprojektowanie przez Trzebiatowskiego w 2015 roku czterostopniowej Bazowej Odznaki Turystycznej PTTK. Przyznaje ją OA PTTK w Krakowie korzystającym z gościny w studenckich bazach namiotowych na szlakach wędrówek w Beskidzie Żywieckim, Niskim, Wyspowym i Sądeckim, oraz w Gorcach, Pieninach i Bieszczadach.

Kończąc, dziękuję Jankowi Dziurze — od 1957 roku krakowskiemu przewodnikowi beskidzkiemu I klasy, terenowemu i miejskiemu II klasy z kręgu SKPG (blacha nr 59) i organizatorowi wielu ze wspomnianych wcześniej rajdów, za życzliwe i skuteczne wsparcie moich poszukiwań oraz pomoc w poznaniu znacznej części ogromnego dorobku twórczego Janusza Trzebiatowskiego. Wiele oznak tego autora Janek ma w swoich zbiorach pamiątek turystycznych, a w pamięci obrazy wspólnych wędrówek na szlakach karpackich.

Wybór znaczków i odznak turystycznych projektu Janusza Trzebiatowskiego prezentujemy na stronach barwnych VII i VIII.

Rajdy w Beskidzie Niskim Studenckiego Koła
Przewodników Beskidzkich z Warszawy
1965, 1967, 1968

Rajdy Bieszczadzkie Studenckiego Koła
Przewodników Beskidzkich z Warszawy
1965, 1966

Rajd studencki
Beskid Niski
ZSP PPTK 1968

Stulecie turystyki górskiej

Rajdy Tatrzańskie

Studenckie Koło
Przewodników Beskidzkich
w Warszawie

Studenckie Koło
Przewodników Beskidzkich
w Lublinie

Studenckie Koło
Przewodników Górskich
w Krakowie

Sympozja Przewodnicke
1970, 1971, 1972 i 1973

